

астарлы мағынасы болып, соңы шешімі болып саналады.

Үшінші, астарлы сөздің ойламаған жерден пайда болуы. Мысалы: “拿钱不当钱—当命” на qian bu dang qian —dang ming сөйлемнің алдыңғы бөлігінің теңеу екенін байқауға болса, ал шын мәнісінде ол ақшаны жанындай жақсы көретіндігін байқауға болады.

Төртінші, астарлы сөзде әсерлеу арқылы мадақтау ең көп қолданылатын сөздер. Бұнда өте әсірелеп мадақтау, астарлы сөздердің әзілдік ерекшелігін барынша ашып көрсетеді /3, 102/.

Қорытып айтқанда, қытай тіліндегі астарлы сөзінің мазмұны осы мәтінде зерттеген ғалым Лиу Юехуа былай деп атап көрсетеді: «Қытай тіліндегі астарлы сөзінің мазмұны және мәдени ғылымын, жасалуы жағынан алғанда, тілдің тарихымен өзектес, зерттеу сипаттау грамматикалық құрамы мен көлемі мәселесін ғана шешпейді» /3, 47/.

Біріншіден, тіл тарихына қатысты шешімі табылмай жүрген сұрақтардың жауабын табуға септігін тигізе алатын сенімді дереккөз, олардың бойында дыбыстық, грамматикалық құрылыстың көне элементтері. Екіншіден, қытай тіліндегі астарлы сөзінің мазмұн ерекшелігіне тән сөз жасам және сөздердің түрлендіру жүйесін айқын көрсетеді. Үшіншіден, диалектілік тұрақты тіркестер әдеби тілдің фразеологиялық құрамын байытуға азды-көпті үлес қосады. Төртіншіден, тұрақты тіркестер семантикасы ауқымды, терең, олардың мазмұнында этностың рухани мәдениетінің айшықты мағлұматтары жинақталады. Астарлы сөздің ерекшелігі бейнесі тірі болып, бұл бір ерекшелігі қытай ұлттық тарихынан келген болып мәдениетімен бірлескен.

1. 林祥楣. 现代汉语. 北京, 1990 年.
Лин Цианмей. Қазіргі заман қытай тілі. Пекин, 1990 ж.

3. 刘宝顺, 徐秀珍. 现代汉语语法. 新疆, 1987 年.
Лиу Баушүн, Чи Щюжен. Қазіргі заман қытай тілі грамматикасы. Синьцзян, 1987 ж.
4. 刘月华. 实用现代汉语语法. 北京, 1983 年.
Лиу Юехуа. Қазіргі заман қытай тілі грамматикасын қолдану. Пекин, 1983 ж.
6. 卢副波. 对外汉语教学实用语法. 北京, 2002 年.
Лу Фубо. Сыртқа қолданатын қытай тілінің үйрету грамматикасы. Пекин, 2002 ж.
8. 李树辉. 汉语文化要. 新疆, 2002 年.
Ли Шухуи. Қытай мәдениетінің мазмұндамасы. Синьцзян, 2002 ж.
- 李英哲. 实用汉语参考语法. 北京, 1992 年.
9. 李英哲. 实用汉语参考语法. 北京, 1992 年.
Ли Инжы. Қытай грамматикасын қолдану. Пекин, 1992 ж.
10. 房玉清. 实用汉语语法. 北京, 1992 年.
Фаң Юйчин. Қытай грамматикасын қолдану. Пекин, 1992 ж.
11. <http://www.baidu.com/>
12. <http://www.google.kz/>

Китайский язык относится к китайско-тибетской семье языков, распадается на 7 основных диалектных групп: северную (свыше 70% говорящих), У, Сян, Гань, Хакка, Юэ, Минь. Диалекты различаются фонетически, что затрудняет или делает невозможным междиалектическое общение, лексикой, отчасти грамматикой, однако основы их грамматического строя и словарного состава едины. Диалекты связаны регулярными звуковыми соответствиями.

Allegorical saying features of jargon. A set phrase expresses a specific concept using fixed constituents. These are often proper nouns, technical terms, and idioms. For example. Idioms-The Chinese language has many idioms whose meaning is not clear from the meaning of its individual words and which must be learnt as a whole unit. A great number of them (especially those that originated from the ancient Chinese) take the form of four characters to show a beauty in rhetoric.

Abbreviations- A Chinese abbreviation is the shortened form of a phrase. In general, it is formed by using the first or key characters (syllable) of every or key words in phrase,

The set phrases include idioms and abbreviated expressions.

Г. Қ. Қалықова

ЖАПОН ТІЛІНДЕГІ СЫПАЙЫЛЫҚ КАТЕГОРИЯЛАРЫ: «ӨЗІМ» ЖӘНЕ «ӨЗГЕ» ОППОЗИЦИЯСЫ

Адамдар белгілі бір қоғамның, мемлекеттің, этностың, ұжымның мүшесі ретінде тығыз байланыста өмір сүреді. Өзара алуан түрлі қарым-қатынас жасайды. Адамдардың қоғамның өзге мүшелерімен қарым-қатынасы белгілі бір этикет нормалары арқылы іске асады. Этикет- адамдардың белгілі бір ортада қалыптасқан тәртіпке, ұлттық әлеуметтік ерекшелікке сәйкес бір-бірімен қарым-қатынас жасау мәдениеті жөніндегі

ережелер жиынтығы. Этикеттің тіл арқылы жүзеге асатын түрі тіл білімінде сөз этикеті деп аталады.

Сөйлеу этикасы - әр түрлі қарым-қатынас жағдайларындағы сөйлеу тәртібінің ережесі және этикалық нормалардың жиынтығы. Сөйлеу этикасы риторикалық этикалық этика деп айтылады. Сөйлеу этикасы жалпы адамзаттың этикалық құндылықтарын, ұлттық этикалық

алғышарттарын, жеке тұлға этикасының байлығын өзіне тірек ете алады. Сөйлеу тәртібі ұлттық мәдениет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, жөн-жоралғылар, жеке тұлғаның тілді қолдану тәрбиесі, тұрақты тәжірибесімен тікелей байланысты. Сөйлеу этикасы адамның санасын бақылаумен реттеліп отырады, сөйлеу стилінің мәнерін безендіруде ерекше рөл атқарады.

Жапон профессоры Риппей Маруяма «Сыпайы сөйлеудегі әр түрлі сөз орамдарын, әдептілікті көрсететін тұрақты сөз тіркестерін барлық тілдерде кездестіруге болады, алайда жапон тілі бірінші болатынына ешбір дау жоқ» - дейді. Жапон тілінде күрделі этикет формулаларын қатесіз қолдану үшін бірнеше жыл, көп тәжірибе керек. Шетелдік азаматтар қате қолданып жатса жапондықтар оларға кешіріммен қарауы мүмкін, алайда өз араларында «әдептілік кодексін» сақтамаған адамға өте қатал. Н.Т. Федоренко: «Сөйлеу кезінде адресат өзін төмендетіп, адресантқа қатысты жоғарлату, ұлықтау формасында сөйлеу жапондықтардың жадында жақсы сақталған» деген екен /1/. Жапон тілінде сыпайылық стилін 丁寧語 teineigo деп атайды. Сыпайылық стилі өзінен жасы үлкен, қызметтік дәрежесі жоғары және бөтен адамдарға қатысты қолданылады. Жапон тілінде сыпайылық категориясы негізгі үш тармаққа және қосымша бір тармаққа бөлінеді. Олар: 丁寧語 teineigo-сыпайылық формасы, 尊敬語 sonkeigo-ұлықтау формасы, 謙讓語 kenjogo - кішіпейілділік формасы және қосымша тармақ 美化後 bikago-эсерлі сөздер деп бөлінеді /2/. Әр категорияға жататын сөздердің әрқайсысына тән сөздік қоры мен сөздің соңын аяқтайтын етістіктері бар. Мысалы, shimasu сыпайылық формасы, nasaimasu ұлықтау, қызметі жоғары, жақын таныс емес адамдарға қолданылса, itashimasu адресантқа сыпайылық көрсету мақсатымен өзін төмендетіп сөз тіркестерін қолданатын форма болып табылады. Енді осыларға толығырақ тоқталып өтейік.

Окуяма Масуро /1/ сыпайы тілді қатаң грамматикалық құбылыс ретінде көптеген ерекшеліктерге орай, жіктеудің мүмкін еместігін атап өтеді. Сондықтан да жапон тілінде сыпайылықтың грамматикалық және лексикалық аспектілерін бөледі. Алайда, солай болғанымен де бөлу олардың өзара тығыз байланыстылығымен күрделенеді, сөздің семантикасы грамматикалық формаларды пайдалануға шектеулер қойған кезде, грамматикалық категория өз кезегінде лексикалық құралдарды өзекті таңдауға ықпал етеді (*1). Мысалы, біріншіден, сыпайы гоноративті лексемаларды ауызекі бұйрық рай формасында қолдану мүмкін болмаса, екіншіден,

бірқатар етістіктерді директив категориясының құрылымдарында қызметтік пайдалануға болады. Соңғысында, грамматикалық мағынаны білдіру үшін лексикалық құралдардың қолданылуына байланысты, грамматикалық және лексикалық элементтердің семантикалық компенсациясы туындайды /2/.

Стилистикалық ұстамды сөйлеу құрылымы үшін сыпайылықты білдірудің грамматикалық және лексикалық құралдардың үйлесуі қажет деп есептеледі. Алайда, жапон тілінде әлеуметтік-тұлғалық қарым-қатынастарды білдіру тәсілдерін білу жеткіліксіз. Оларды дұрыс пайдалану үшін нақты сөйлеу жағдайында бірқатар белгілер бойынша әңгімелесудің аталған жағдайына алдын ала талдау жүргізу және жапондық сөйлеу этикетінің ерекшеліктерін есепке ала отырып жапон тілінде кездесетін көптеген сыпайылық деңгейлерінің ішінен бірін таңдау қажет.

Жапон тілінде, әдетте, сыпайылықтың екі грамматикалық категориясын бөледі. Бірі сөйлеушінің сұхбаттасушыға, екіншісі әңгіме болып отырған тұлғаларға қарым-қатынасын білдіреді (семантикалық субъект және/немесе іс-әрекет объектісі). В.М. Алпатов /3/ оларды тиісінше адресивті және гоноративті категориялар ретінде айқындайды. Адресивтің грамматикалық категориясы адресивті және адресивті емес формалардан (граммемдерден) құралады. Адресивті сөз формалары сөйлеушінің сұхбаттасушыға сыйластық қарым-қатынасын көрсетеді; адресивті емес сөз формалары, әдетте, мұндай ақпаратты қамтымайды. Гоноратив категориясында формалардың (граммемалардың) үш тобын бөлуге болады: гоноративті (сыйластық), депрециативті (биязы) және бейтарап. Гоноративті формалар сыйластық қарым-қатынастың мелиоративтік типіне жатқызылады, онда коммуникативті мән берілген лексема сыйластық қарым-қатынастың объектісін «асқақтатады». Депрециативті формалар сыйластық қарым-қатынастың пейоративті типін – сөйлеушінің өзін-өзі төмендетуін білдіреді. Бейтарап формалар гоноративті емес те, депрециативті емес те болып табылады - олар сөйлеушінің семантикалық субъектіге/сөйлеу объектісіне сыйластық қарым-қатынасы туралы ешқандай ақпаратты бермейді. Гоноративті және депрециативті формалар бір уақытта қатар келмейтіні байқалады.

Жапон тілінде адресивті және гоноративті формалардың «жоғары-тең-төмен» және «өзім-өзге» деген мәнін сипаттайтын дифференциалды белгілерін бөледі. Олар сөйлеушінің сұхбаттасушыға (адресив) немесе әңгіме болып отырған тұлғаға (гоноратив) қарым-қатынасын айқындайды. Әлеуметтік-тұлғалық қарым-қаты-

настар мәнге ие болады, бұл ретте аталған тұлғаны «өзім» немесе «өзге» ретінде бағалауға әңгімелесу жағдаятына басқа да тұлғалардың қатысуы едәуір ықпал етуі мүмкін.

Адрессивті формалар «жоғары бөтен» немесе «тең бөтен» ретінде қарастырылатын тұлғалармен әңгімеде міндетті түрде қолданылады. Адрессивті емес формалар, әдетте, сұхбаттасушыларға қатысты «тең өзіміз» немесе «төмен өзіміз» ретінде пайдаланылады. Адрессивті де, адрессивті емес те формалар сөйлеушіге қатысты «төмен бөтен» немесе «жоғары өзіміз» болып табылатын тұлғалармен әңгімелесуде кездеседі. Сыпайылық деңгейін таңдауды айқындайтын белгілер кейде өзара қарама-қайшылыққа ұшырайды да, жопандық, осылайша, сөйлеу тілінде үнемі олардың басымдығы туралы мәселені шешеді. Жапон ауызекі тілінде сөйлеуші бір ғана сұхбаттасушыға қатысты адрессивті және адрессивті емес мәндегі сөз формаларын қолданған кезде, сөйлеуде адрессивті және адрессивті емес формалар қолданылуының тұрақсыздығы адрессив категориясы формаларының ерекшелігі болып табылады.

Гоноративті (сыпайылық) формалары сыйлы тұлғалардың (сөйлеушінің көзқарасы бойынша) іс-әрекеттерінің сипаттамасын беру үшін пайдаланылады. Демек, гоноративті формалар екінші немесе үшінші тұлға – іс-әрекеттің немесе жайкүйдің семантикалық субъектісі болмайтын сөйлемдерде қолданылмайды. Егер үшінші тұлға субъекті болып табылса, гоноративті және бейтарап формалар арасында таңдау болғанда, сөйлеушінің аталған субъектіге қарым-қатынасы ғана емес, сонымен қатар, соңғы мен сұхбаттасушы арасындағы қарым-қатынастар да ықпал етеді. Гоноративті формалар «тең өзіміз» ретінде қарастырылатын тұлғалар туралы сөйлеуде пайдаланылмайды (осылайша, аталған формаларды өзі туралы («тең өзіміз») сөйлеуде қолдану мүмкін емес). Гоноратив категориясы «жоғары өзіміз» ретінде қарастырылатын тұлғалар туралы сөйлеуде де, тіпті сұхбаттасушы іс-әрекет субъектісі болып табылғанда да үнемі көріне бермейді. «Бөтен» субъектінің іс-әрекеттерін сипаттау кезінде гоноративті формалар «жоғары» және «тең» белгілерге, бейтарап – «төмен» белгіге сәйкес келеді.

Бұрын атап өтілгендей, жапон тілінде сыпайы сөз формаларын пайдалана отырып әңгімелесу үшін, басты қиындық аталған жағдаят үшін сыпайылық деңгейін таңдау болып табылады. Сөйлеуші жапон қоғамындағы этикеттік қарым-қатынастардың ерекшеліктері туралы білуі тиіс. Көптеген зерттеушілер /3; 4/ сыпайылық формаларын таңдау кезінде міндетті түрде ескерілетін факторлардың түпкілікті жинағын

көрсетуге тырысады. Алайда, жалпы ережелермен қатар, жеке-субъективті фактор үлкен рөл атқарады және сыпайы сөз формаларын өзекті таңдау мәселелері бойынша, әдетте, ақпарат берушілер арасында бірыңғай пікір жоқ.

Жұмыс беруші мен қызметші, сатушы мен сатып алушы, мұғалім мен студент, бастық пен бағынышты және т.б. арасындағы қарым-қатынастарда, әдетте, кімнің дәрежесі жоғары, сол өзі сөйлеген кезде бейтарап не сыпайы стильді пайдаланады; сұхбаттасушы тек қана сыпайы орамдарды пайдалануы тиіс. Сатушы мен сатып алушы арасындағы әңгімелесу жапондықтармен ішкі түйсігінде әлеуметтік драмалық іс-әрекет ретінде түсініледі, онда біріншісі мырзаның, екіншісі қызметшінің рөлін атқарады, бұл Сатып алушы сатушы тарапынан сыпайылыққа толы қарата айтылған сөзге мүлде назар аудармаған жағдаятта вербалды мәнге ие болады.

Бір-бірімен таныс емес адамдардың әңгімелесуінде көп жағдайда сыпайы сөйлеу пайдаланылады. Сыпайы орнықты сөйлеу танысу кезінде, сондай-ақ жапон қоғамында әлеуметтік жағдайы жоғары бағаланатын адамдарға қатысты қарым-қатыныста қолданылады. Жапон қоғамында таныстық дәрежесі мен әлеуметтік қарым-қатынастардың ықпал ету факторын есепке ала отырып, Токио университетінің зерттеушілер тобы 1981 жылы астаналық аудандардың бірінің шамамен бес жүз тұрғыны арасында толық сұрау жүргізді /5/. Респонденттерге сұхбаттасушылардың негізгі он төрт типіне қатысты сыпайылық деңгейін айқындау ұсынылды. Туыстық және достық қарым-қатынастар сөйлеуде сыпайылық деңгейіне едәуір ықпал ететіні көрінді, бірақ бұл ықпал ету жас ерекшелігіне байланысты болды және мұндай үрдіс барлық жас ерекшеліктеріндегі топтарда байқалды.

Дегенмен, сұхбаттасушылардың әлеуметтік жағдайы, әдетте, неғұрлым маңызды болып есептеледі. «Таныстық қанша уақытқа созылса да» - деп атап көрсетеді Татэмацу Кикико /6/: «сэнсэй сэнсэй болып қала береді... Тіпті, егер өзіңнің адамға деген қарым-қатынасыңды немесе сырынды ақтарғың келсе де, сыпайылықтың неғұрлым төмен деңгейіне өтуге болмайды». Әдетте, әр түрлі жастағы адамдар әңгімелескен кезде, сұхбаттасушылардың үлкені бейтарап сөйлеу стилін қолданса, кішісі сыпайы сөз формаларын пайдаланады. Жоғары білім беру мектептерінің оқушылары мен университет студенттерінің арасында «үлкен (сэмпей) - кіші (ко:хай)» қарым-қатынастары жас ерекшелігі бір-екі жасты құраса да бейтарап-сыпайы сөйлеу стильдерін бөле отырып, жеткілікті түрде қатаң сақталады. Осындай қарым-қатынастар

жұмысқа қабылдану уақытын есепке ала отырып, жапон фирмаларында да сирек кездеспейді, бұл ретте, компания ірі болған сайын, бұл қатынастар қатаң сақталады. Алайда, жақын адамдар сөйлескен кезде, құрдасына кішіге қарағанда сыпайылық аз сақталады. Мұндай жағдайда, жас ерекшелігі әңгімелесуде белгілі бір психологиялық ара қашықтықты тудырады.

Әдетте, бір жынысты жапондықтар арасындағы сөйлеу ер адам мен әйел адам арасындағыдан гөрі сыпайылығы төмен болады. Жапондықтардың аға буынында осы ерекшелік неғұрлым ашық көрінеді және терең тарихи тамырлары бар (соғысқа дейін көптеген оқу орындарында оқыту бөлек болған). Бұдан басқа, жалпыға мәлім болғандай, жапон әйелдері өте сыпайы сөйлейді және әйелінің еріне қарата айтқан сөзін өте сыпайы формада айту дәстүрі сақталған отбасылар осы уақытқа дейін кездеседі.

Жоғарыда сипатталған сұраудың нәтижелері, өз кезегінде, сөйлеушінің жынысына байланысты өзгеріп отырады. Өйткені, ер адамдар сыпайылық деңгейін таңдаған кезде сұхбаттасушының жасына көп мән береді, ал әйел адамдар көбінесе туыстық дәрежесіне қарайды. Төменде келтірілетін басқа бір зерттеудің нәтижелері бойынша, кеңсе қызметшілерімен әңгімелесуде (бағыныштылармен кәсіби қарым-қатынаста) респонденттер көбінесе адрессивті формаларды және егер сұхбаттасушысы әйел болса, бейтарап формаларды сирек пайдаланған. Осы үрдіс иерархиялық сатының барлық деңгейлерінде байқалды: бастық (әдетте, толысқан жастағы ер адам) бағынышты ер адамға қарағанда, бағынышты әйел адаммен неғұрлым сыпайы сөйлескен. Мұндай мінез-құлықтың психологиялық уәжі - бағынышты әйел адамға қарата айтылған сөйлеуде сыпайы емес формалар сұхбаттасушылар арасында жақын қарым-қатынастардың бар екендігін білдіруі мүмкін және бұдан басқа, әйелдер ресми жағдаятта, әдетте, неғұрлым сыпайы формадағы жауапты тудыратындай, ер адамдарға қарағанда сыпайылау сөйлейді.

Ана тілді зерттеу мемлекеттік институты 1975-1978 жылдар аралығында «Өндірістегі сыпайы сөйлеу» атты тақырыпта зерттеулер жүргізген /5/. Зерттеу объектісі ретінде жапон бизнесі үшін әдеттегі басқару құрылымы бар орташа жапон кәсіпорнында қызметшілер арасындағы қарым-қатынастар таңдап алынған болатын (төменге қарай): бөлім бастығы – сектор меңгерушісі-басқарушы-жоспарлаушы-кеңсе қызметшісі.

Жас пен жыныс бойынша бөлулер, сондай-ақ қызметтік тізім мен білім цензі ескерілді. Өзекті сөз қолдану қызметшілер арасында

телефон бойынша сөйлесу жағдаяты мысалында зерттелді және сөйлеушінің «Түсіндім, қазір барамын» деген сөздері ақпарат берушілерге «бару» етістігінің формасына қарай (сыпайылық дәрежесінің өсу тәртібі бойынша) үш әр түрлі нұсқада таңдауларына ұсынылды: ику (адрессивті емес форма), икимасу (адрессивті форма) және маиримасу/сандзэ: симасу (сол мәндегі депрециативті етістіктердің адрессивті формалары). Басқарушылардың ғана сөйлеуі тіркелді (сюнин – жапон кәсіпорнының иерархиясындағы үшінші лауазым). Сөйлеушілер (кез келген рангтегі) жоғары тұрған басшылар өздеріне қалай қарата сөйлейтініне (төмен рангтегі қызметшілер бұл жағдайда «неғұрлым либералды») ерекше назар аударатын сұхбаттасушылар ретінде қарастырылды. Адрессивті емес сөз формалары көбінесе бағыныштылармен әңгімелесуде қолданылды, дәрежесі бойынша тең болса – сирек және бастықпен – ешқашан. Адрессивті сөз формалары іс жүзінде кез келген жағдаятта, алайда дәрежесі бойынша тең болса жиі пайдаланылды. Адрессивно-депрециативті сөз формалары жоғары тұрған және (өте сирек) дәрежесі бойынша тең адаммен әңгімелескенде ғана ең сыпайы болып табылады.

Жапон тілінде сыпайылық екі грамматикалық категорияға бөлінеді. В.М. Алапатов оларды адрессивті және гоноративті деп көрсетеді /3/. Адрессивті грамматикалық категориялар адрессивті және адрессивті емес формалардан тұрады. Адрессивті сөз формалары сөйлеушінің тыңдаушыға құрметтеу қатынасын көрсетсе, адрессивті емес ондай ақпарат бермейді. Гоноратив категориясы үш топқа бөлінеді: гоноратив құрмет, депрециативтік қарапайым және бейтарап. Жапон тіліндегі адрессив және гоноратив категорияларын сипаттайтын дифференциалдық белгілер: «жоғары және төмен», «өзім және өзге». Диалог кезінде адрессивті форманы қолдану «жоғары төмен» немесе «тең бөтен» болып қарастырылады. Адрессивті емес форма әңгімелесушіге «тең өзім» немесе «төмен өзім» қатынастарында қолданылады. Адрессивті де, адрессивті емес те формалар сөйлеушіге «төмен бөтен» немесе «жоғары өзің» арақатынасында болуы мүмкін.

Гоноративті форма әдетте жұмыстағы басшыларға, ұстаздарға және клиенттерге қолданылатын сыпайылық формасы. Мысалы, шашта-разда клиентке қатысты «отырыңыз» дегенді okakeni natte kudasai деп гоноратив формасында қолданады. Яғни, негізгі етістіктің басына «о» префиксінің, ал етістіктің соңына «нару» қосымшасының жалғануы арқылы жасалады.

Гоноратив (Ұлықтау) категориясының жасалу жолдары:

• Кейбір етістіктер гоноратив категориясында түбірімен өзгереді. Мысалы, *sugu* (әрекет ету, істеу) *nasagu*, *hanasu* (сөйлесу) *oshyaru* деп өзгерсе, кейбір етістіктерге бір ғана формада қолданылады. Мысалы, *iku* (бару), *kuгу* (келу), *igu* (бар болу) тек бір сөбен *irashyaru* болып, ал *taberu* (ас ішу), *nomu* (су ішу) *meshiagaru* болып өзгереді.

• Алайда барлық етістіктер гоноратив формасында түбірімен өзгере бермейді. Басқа етістіктер негізгі етістікке «о» префиксі және «нару» қосымшасының жалғануы немесе етістікке «рареру» қосымшасының жалғануы арқылы жасалады.

• Тұрақты грамматикалық конструкциялар «te+ itadaku» жиі кездесетін конструкция, *よく説明していただきました yoku setsumeishite + itadakimashita* бізге барлығын жақсылап түсіндіріп берді.

• Арнайы префикстер мен жұрнақтардың зат есімге жалғануы арқылы гоноратив жасалады. Мысалы, *先生のお宅 seenseino otaku* «мұғалімнің үйі» *お* сыпайылықты білдіретін префикс, *貴店 kiten* «сіздің дүкеніңіз», сонымен қатар адам есіміне қосылатын *さん san*, *様 sama* жұрнақтары арқылы жасалады.

• Зат есімдерде ерекше сыпайылықты білдіретін сөздермен ауысады. Мысалы, жапон тіліндегі «hito-адам» бейтарап формадағы сөз гоноратив формасында «kata» деп өзгереді.

Депрециативтік форманың жасалу жолдары:

Кішіпейілділік таныту мақсатында өзін-өзі төмендету формасы *kenjougo* депрециативтік деп аталады. Сыпайы сөйлеуде қолданылатын сөздер мен тұрақты грамматикалық конструкциялардың жасалуы

• Етістіктің түбірімен өзгеруі

• Негізгі етістікке «о» префиксі мен «itsasu» немесе «sugu» көмекші сөзінің жалғануы арқылы жасалады. Мысалы *お知らせいたします oshirase itashimasu* «хабарын беремін», «... жайында хабарлаймын» деп аударамыз.

• «Го» «ki» қосымшаларының жалғануы арқылы жасалады. Мысалы, *貴社 kisyu*

• Зат есімнің басқа зат есіммен ауысуы арқылы жүзеге асады. Мысалы, *hito- mono*.

丁寧語 *teineigo* бейтарап форманың жасалуы. Сөздік формадағы етістіктің «gu» әрпі өзгеріп, орнына «desu», «masu» көмекші сөзінің жалғануы арқылы және «о» префиксі арқылы жасалады.

Тағы бір жапон тіліндегі сыпайылық формасының қосымша тармағы - сөзді әсерлеу категориясы. Жапонша *美化後 bikago* немесе танка жинақтарында *雅語 gago* деген атқа ие. Сөйлемде әдемі дыбысталумен қатар, сыпайылықтың бір түрі ретінде саналады.

Зат есімге «о» префиксінің жалғануы арқылы жасалады. Мысалы, *cha* (шай), *senbei* (күріштің ұнтағы) сияқты зат есімдердің алдына «о» префиксі қойылып *お茶 ocha*, *お煎餅 osenbei* деп айтылады.

お茶にお煎餅よく会いますね。Ochani osenbei yokuaimasune

お宅様から頂いたお菓子は大変おいしゅうございました。Otakusamakaraitadaita okashiha oishyuu gozomashita

Егер зат есімдегі сөз жапондық «кун» оқылуымен жазылса, онда сөздің алдына «о» префиксін жалғау арқылы гоноратив формасын жасай аламыз. Мысалы, *お金 okane*, ал егер сөз «он» қытай оқылуымен берілсе, «го» префиксі қойылады. *ご飯 gohan*

Кез келген зат есімге префикс жалғап гоноратив түзілмейді, арнайы қолданысқа ие, бұрыннан қолданылып келе жатқан зат есімдермен қолданылады. Ол тәжірибе арқылы келеді. Сонымен қатар, сыпайылық формасы кезінде сөздің түбірімен өзгеріп басқа сөзбен ауысып жасалатын кездері көп. Ол ресми мазмұндағы хаттарда жиі кездеседі. Мысалы, *あした ashita* «ертен» сөзі жалпы қолданыстағы сөз, ресми ортада *みょうにち miyounichi* деп келсе, кішкене деген мағынаны білдіретін *少し sukoshi* немесе *ちょっと chotto* сөзін сыпайылық формасында *少々 shyoushou* деп, бүгін *今日 kyou* сөзін *本日 honjitsu* деп қолданады. Зат есімнен және басқа сөз таптарынан жасалған этикет формаларын кестемен көрсетсек:

Бейтарап форма	Сыпайылық формасы
1. 明日あしたashita	• 明日みょうにちmyounichi
2. 今日きょうkyou	• 本日ほんじつhonnjitsu
3. 昨日きのう kinou	• 昨日さくじつsakujitsu
4. あさって asatte	• 明後日みょうごにちmyougonichi
5. おとといototoi	• 一昨日いっさくじつissakujitsu
6. 今朝kesa	• ほごhogo
7. ゆうべyuube	• 昨夜さくやsakuya
8. さっきsakki	• さきほどsakhodo
9. これからkorekara	• これよりkoreyori
10. いまima	• ただいまtadaima
11. この間konoaida	• 先日sennjitsu
12. 今度konndo	• この度konndo
13. さようならsayounara	• 失礼しますshitaureishimasu
14. すみませんsummasenn	• 申し訳ありませんmoushi wake arimasenn
15. あるaru	• ございます
16. ですdesu	• でございますgozaimasu

コミュニケーションに強くなる・日本語会話 354 /5/

«Өзім» және «өзге» оппозициялары

Жапон тілінде формаларды қолданған кезде «өзім мен өзге» оппозицияларына аса мән беріледі. Мысалы, басқа бір компания қызметкерімен өз басшылығыңыз жайында бастығыңыз

болса да, гоноратив формасында емес, дипрецивтік формада сөйлеу керек. Өзге және өзім ұғымдарының отбасында және жұмыстағы қолданысын кесте жүзінде салыстырып өтсек:

Өзім	Өзге (біреудің туыстарына қатысты қолданылады)
Chichi(әке), goufu (қарт әкесі), oyaji, chichioya, boufu (дүниеден қайтқан әкесі)	Otousama, gosompusama, gosendaisama біреудің әкесіне қатысты қолданылады
Naha (ана), goubo (қарт анасы), boubou (дүниеден қайтқан анасы)	Okaasama, goboudosama,
Chichi(күйеуінің әкесі) gifu	Ohichijyousama, Ofutusama
Otto, shuyjinn, taku	Goshuyjinsama, Dannasama,

Жұмыс барысында қолданылатын өзім және өзге ұғымдары

Өзім	Өзге
Қызметі жоғары басшыларға tencho, shacho	Gojoshi, kishashacho, kishabucho, kishatencho ki
Тұрғылықты жер Jyutaku, toho, shotaku, kochira	Otaku, sochirasama, oie, kika
Ой, көзқарас shiken, guko	Goiken, takusetsu, takuken
Тауар, зат жайында Sohin, sohan, soshu	Bika, bishu

Жапон тілінің сыпайылық жүйесінде «жоғары және төмен» тұрған қайшылықпен қоса, «өзің және өзге» белгісіне үлкен мән берілетіндігін байқаймыз. Кестелерге қорытынды жасай келе, жапон тіліндегі «өзім» ұғымындағы сөздер «түкке тұрмайтын» деген мағынаны білдіретін «хей», «қарапайым» деген мағынаны білдіретін «то», «ақымақ, сандырақ» деген мағынаны білдіретін «гу», «қарапайым, кішкентай» деген мағынаны білдіретін «со» префикстері арқылы іске асады. Ал, «өзге» ұғымындағы сөздерге «қайырымды» деген мағынаны білдіре-

тін «ки», «әдемі» мағынасындағы «би» және «о» префикстері арқылы, адам есімдеріне «сан» және «сама» қосымшаларының жалғануы арқылы жасалып, жапон қоғамындағы ерекшелікті тілден байқап отырмыз. Сыпайылық формаларын таңдауды айқындайтын факторлардың жинағы жағдаятты бағалауды қиындататын барлық жағдайларды сипаттау едәуір күрделірек (мысалы, бастықтың қызметтік тізімі неғұрлым қарапайым немесе бағыныштыдан жасырақ болады), бірақ зерттеу нәтижелерінен көрінгендей, сөйлеудің сыпайылық деңгейі елеулі дәрежеде

жапон кәсіпорнының иерархиялық құрылымындағы коммуникаттардың дәрежесіне байланысты болады. Бір жағынан, түрлі сөйлеулер мен сыпайылық сөз формаларын таңдау және екінші жағынан әңгімелесу болып отырған немесе ол туралы әңгіме болып жатқан тұлғалар аясы арасында тұрақты тәуелділік бар. Осылайша, жапондықтар өзінің отбасы мүшелері туралы сөз болған кезде, кейде сыпайы сөйлеуді пайдаланады, бірақ сұхбаттасушы отбасының ең жақын досы болуы тиіс. Осылайша, отбасының жасы үлкен мүшелеріне сыйластық қарым-қатынас айқын көрсетіледі, ол таныстығы аз адаммен әңгімелесуде көрінбейді. Бөтен адаммен әңгімелесуде жапондық ешқашан өз отбасының бірдебір мүшесін мақтамайды. Бұл өзін-өзі мақтағанмен тең болады, өйткені оның психологиясында өзінің отбасымен үйлесімділігі өте жоғары. Сөйлеушінің қатысы бар ұйыммен (әдетте, өзі жұмыс істейтін компаниямен) де өзінің үйлесімділігі қалыпты жағдай болып табылады. Осылайша, мынадай диалог бұған дәлел бола алады (телефон бойынша әңгімелесу) /3/: Клиент: Моси-моси, сятё:-сан ирассяимасу ка. – Сәлеметсіз бе, директор орнында ма? Хатшы: Ииэ, има оримасэн га. – Ғафу етіңіз, ол жоқ... Ору (болу) төмендету депрециативті етістігін де бастыққа қатысты пайдалану сөйлеушінің топпен (аталған жағдайда, директордың атынан хатшының фирмамен) өзін-өзі сәйкестендірудің мысалы болып табылады.

Сөйлеушінің сыпайы сөз қолдануын айқындайтын факторлардың ішінде ең маңыздысы – жыныс болып табылады. Әйелдер жағдаятқа карамастан, әрқашан неғұрлым сыпайы формаларды тандайды. Ер адамдар, әдетте, сұхбаттасушы мен әңгімелесу шарттарын негізге ала отырып, сыпайылық дәрежесін нақты дифференциялайды. Неғұрлым жоғары әлеуметтік сатыдағы жапондық, жалпы алғанда, төменде тұрған адаммен салыстырғанда сыпайылау сөйлейді. Ал үлкендер, жалпы алғанда, жастарға карағанда неғұрлым сыпайы оралымдарды қолданады.

Кейде әңгімелесу үдерісінде сыпайылық деңгейлерінің сыйластықтан бейтарапқа және керісінше ауысуы болады. Бірінші жағдай, әдетте, сұхбаттасушылар біртіндеп жақындасқан кезде орын алады. Екіншісі көбінесе ұрсысқан кезде болады. Осылайша, сұхбаттасушымен белгілі бір ара қашықтықты орнатуға ниетті адам кенеттен тым сыпайы сөйлеуге көшеді. Сыпайы сөз формаларының кенеттен пайдаланылуының тағы бір мүмкін болатын нұсқасы сұхбаттасушылардың бірінің танысын кекету ниетімен түсіндіріледі /7/.

Жапон зерттеушілері сыпайы жапон тілі оңтайлануда және жеңілдетілуде екендігін атап өтеді. Кейде әдеттегі депрециативті формалар сөйлеуші мен оған іс-әрекет объектісі – тұлғасына қатыссыз «өзіміз» болып табылатын тұлғалардың кез келген іс-әрекеттеріне қатысты шектеулерсіз қолданылады. Гоноративтің кейбір формалары қолданудан шығып қалады немесе көбінесе сөйлеуде оларға тән емес ұстанымдарда сыпайылау сөйлеу үшін ғана пайдаланылады. Жапон тілінде әңгімелесудің әр түрлі жағдаяттарында сыпайы сөйлеу әрекетін айқындайтын коммуниканттардың әлеуметтік-тұлғалық сипаттамалары одан әрі зерттеуді қажет етеді. Сөйлеу коммуникативті ортасы (ауызша/жазбаша сөйлеу) және жеке адамға ғана қарата айтылмайтын түрлі формалар (аудиторияға қарата сөйлеу) сияқты факторлардың сөйлеу тілінің сыпайылық деңгейіне ықпал ету мәселесі мен сыпайы сөз формаларын өзекті таңдау басы ашық мәселе болып қалады. Жоғарыда баяндалған мәселелерді зерттеу сөйлеу этикеті мен жапон тілінің сыпайылық формаларының нақты жағдайларда әрекет етуі туралы ақпаратты алу үшін ғана емес, сонымен қатар, әңгімелесудің нақты жағдаятында сыпайы тілді дұрыс пайдаланудың ұсынымдарын әзірлеу үшін де қажет.

Қорытындылай айтқанда, жапон тілінде сыпайылық стилі ерекше дамыған. Жапон тіліндегі этикет сөздердің құрылымы өте күрделі әрі сыпайылық тіліндегі сөздер жапон халқының әлеуметтік құрылымында бұрынғы феодалдық-патриархалдық қарым-қатынасты көрсететіндей. Тіпті әлеуметтік қарым-қатынастың көрінісі тілден де орын тауып отыр.

1. Федоренко Н.Т. Японские записи. – М., 375 б.
2. Киеда М. Грамматика японского языка. – М., 2002.
3. Алапатов В.М. Категории вежливости в современном японском языке. – М, 1973, 24-25 б.
4. Такемацу Кукико. Гайкокудзин гакусюся но тайгу хегенно реберу текисейсани цуйте (Жапон тілін үйренуші шетел азаматтарына дұрыс коммуникативтік сөз тіркестерін таңдау жайында). – Токио, 1986.
5. Bridging the Comunication Gap/ Lessons in Conversational Japanese/ Space Alc 119
6. Жапон-орыс сөздігі (Кенкюя).

В данной статье рассматриваются категории вежливости в японском языке. Автор статьи, исследуя этикет в японском языке, сделал анализ понятиям «своей и чужой» в японском этикете.

This article considers the categories of politeness in Japanese. The author researching etiquette in Japanese made analysis of the concepts of "mine and others" in Japanese language.